

Назаренко І. І., науковий співробітник Державного закладу «Український науково-практичний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Міністерства охорони здоров'я України» (м. Київ)

РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ КОМПОНЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню рівня сформованості компонентів психологічної готовності рятувальників до виконання завдань на етапі надання домедичної допомоги постраждалим при НС.

Ключові слова: психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, модель психологічної готовності, рятувальники.

Стаття посвячена исследованию уровня сформированности компонентов психологической готовности спасателей к выполнению заданий на этапе оказания доврачебной помощи пострадавшим в чрезвычайной ситуации.

Ключевые слова: психологическая готовность, компоненты психологической готовности, модель психологической готовности, спасатели.

Постановка проблеми.

Одним із принципів професійної діяльності рятувальників є постійна готовність до оперативного реагування на надзвичайні ситуації та проведення робіт з їх ліквідації, вона характеризується високим рівнем відповідальності та тривалою дією значної кількості стресогенних та психотравмуючих чинників [1, 2]. Така діяльність потребує системної, професійно-психологічної підготовки фахівців, яка має бути спрямованою на формування психологічної стійкості до професійного стресу в реальних умовах діяльності та залежить від належної професійної та психологічної готовності фахівця.

Великого значення в екстремальних набуває вміння рятувальників надати домедичну допомогу постраждалому внаслідок надзвичайних ситуацій населенню, що й визначило **актуальність** теми нашого дослідження, а саме визначення рівня сформованості компонентів готовності та шляхи їх підвищення.

Аналіз останніх досліджень: Питання психологічної готовності найбільший розвиток мали в теорії та практиці професійної підготовки відносно діяльності людини в складних, напружених умовах, дослідженнями яких займалися В. Молотай, І. Платонов, І. Горелов, Л. Кандилович, О. Кокун, О. Глоточкін, О. Дьяченко, Л. Кузнєцова, М. Корольчук, А. Столяренко, В. Сисоєва, О. Тімченко, С. Миронець та ін. [3, 4, 5].

За останні роки вивчення психологічної готовності до різних видів професійної діяльності здійснювали : В. Барко, Г.

Грибенюк, С. Кучеренко, Є. Потапчук, О. Сафін, О. Тімченко, М. Корольчук, С. Миронець, О. Колесніченко, Б. Смірнов, Є. Довгополов, А., А. Щербаков, С. Витвицька, В. Ягупов, О. Колесніченко та ін. [6, 7, 8].

Сучасні вітчизняні психологи В. Барко, В. Моляко пропонують поділити структуру психологічної готовності до діяльності на два структурних компонента, вчені М. Томчук, С. Будник та О. Тарновська обґрунтовують тезу трьохкомпонентної структури. Погляди на проблему вітчизняних вчених О. Бандурка, В. Ягупова та білоруських дослідників Л. Кандилович та М. Дьяченко такі, що складова психологічної готовності чотирьохкомпонентна: мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий [9].

Деякі автори пропонують поділити структуру психологічної готовності до діяльності на два структурних компонента (В. Барко, В. Моляко), М. Томчук, С. Будник та О. Тарновська обґрунтовують тезу трьохкомпонентної структури.

У своїх дослідженнях з проблеми психологічної готовності О. Назаров та Я. Бондаренко виокремлюють наступні компоненти психологічної готовності: відображаючий, спонукальний, виконавчий, регулюючий [10].

Науковець О. Колесніченко в своїх роботах запропонував виділити структурні компоненти психологічної готовності : регуляторний (емоційний), когнітивний, вольовий, типологічний, мотиваційний.

Наукові дослідження сучасних українських вчених М. Корольчука, Є. Потапчука, С. Миронця О. Сафіна, О.

Тімченка [11] присвячені проблемам формування довготривалої (особистісний та мотиваційний компоненти) та ситуативної готовності особистості (емоційний). Тривала психологічна готовність має складові: особистісну і функціональну. Особистісна готовність передбачає наявність чотирьох основних компонентів: моральна, волева, комунікативна та загальнопсихологічна. Функціональна готовність – шестикомпонентна: мотиваційна, когнітивна, креативна, орієнтаційна, операційна та оцінювальна. Ситуативна готовність п'ятикомпонентна: мотиваційна, орієнтаційна, операційна, оцінювальна та емоційна [2].

Отже, можемо зробити висновок, що психологічна готовність - складне комплексне психічне утворення, об'єднання функціональних, операціональних і особистісних компонентів, що мають динамічну структуру з функціональними залежностями [12]. Вона, як багатоаспектна якість, і як психічний стан особистості спеціально формується в процесі цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки.

Поняття готовності має складну динамічну структуру, яка містить сукупність емоційних, волевих, мотиваційних, пізнавальних, операціональних процесів, властивості, утворення, стани психіки людини у співвідношенні з зовнішніми ситуаційними умовами праці.

Передумовою успішної діяльності фахівця є його завчасно сформовані компоненти готовності до діяльності в екстремальних умовах праці. Етап надання рятувальником першої домедичної допомоги постраждалим при НС супроводжується піком вираженої психічної напруги, загостренням негативного впливу на психіку фахівця, що відіграє визначальну роль у професійно-психологічній готовності рятувальника до реагування на різноманітні види НС.

Мета наукового дослідження: Полягає у дослідженні рівня сформованості компонентів психологічної готовності рятувальників до виконання завдань на етапі надання домедичної допомоги постраждалим при НС.

Виклад основного матеріалу : На базі відділу підготовки інструкторів Державного закладу «Український науково-практичний

центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Міністерства охорони здоров'я України» нами був організований і проведений констатувальний експеримент, що дозволив виявити загальний рівень сформованості компонентів готовності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах на етапі надання домедичної допомоги постраждалим.

Основними завданнями в процесі його реалізації було виявлення рівня сформованості компонентів готовності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах професійного середовища. На цьому етапі в дослідження взяло участь 600 рятувальників.

Виявлений актуальний стан рівня сформованості у рятувальників компонентів психологічної готовності до діяльності на етапі надання домедичної допомоги дозволив сформулювати контрольну і експериментальну вибірки досліджуваних груп: контрольну - 47 чол. (навчання з підвищення кваліфікації проводили за скороченою програмою (6 навчальних годин) та експериментальну групу – 140 чол. (навчання з підвищення кваліфікації яких проводилась за розширеною (18 навчальних годин) програмою із застосуванням новітніх методів підготовки). Показники контрольної групи служили (фоновими) показниками для встановлення формуючого ефекту, досягнутого в роботі з експериментальною групою.

Загальна кількість респондентів на всіх етапах дослідження становила 600 чоловік, а кількість рятувальників, що були залучені до участі в експерименті становила 187 чоловік, вибірки контрольної та експериментальних груп формувалися за попередньою згодою досліджуваних брати участь в експерименті.

Аналізуючи показники оцінки психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах НС ми приділяли особливу увагу зміні рівня нервово-психічної напруженості, що безпосередньо позначалося на чутливості рятувальників до впливу негативних чинників стресу при розв'язанні професійних завдань в умовах НС, та рівню розвитку професійної самосвідомості працівника ДСНС, що включає мотиваційну, емоційно-волеву та когнітивну сферу особистості.

Прагнення до зростання інтелектуального потенціалу, духовності,

світоглядної культури, загально-гуманістичних цінностей, розуміння своєї ролі в соціальному плані є запорукою успішної професійної діяльності працівників ДСНС України. Чим повніші й різнобічніші особистісні та професійні пізнання, розвиток і саморозвиток, тим вищий рівень емоційної саморегуляції особистості та її стресостійкості.

Загальні критерії та показники стресостійкості особистості можна співвіднести з класифікацією системних якостей і властивостей цілісної особистості фахівця, запропонованої В. Шепелевим. Соціально-психологічна характеристика службової поведінки фахівця представлена ним як технологія самовираження ідейно-моральних, науково-професійних та організаторсько-педагогічних даних, що відображають, до того ж, індивідуально-психологічні, суспільно-психологічні, специфічні особистісні та професійні характеристики суб'єкта діяльності. Особливі критерії та показники професіоналізму працівників ДСНС України пов'язані безпосередньо зі специфікою професійної діяльності в екстремальних умовах.

Одиничні показники емоційної та стресостійкості ми також можемо віднести і до рівня професіоналізму працівників ДСНС, що можуть бути пов'язані з особливостями стилю і способами діяльності та визначаються професійною суб'єктивністю, інтегральною індивідуальністю, інформативністю, знаннями, досвідом, культурою професіонала, а також динамікою психічних станів, психологічними труднощами, навантаженням при здійсненні професійної діяльності в екстремальних умовах.

Заслужують на увагу також високий рівень вмілості та наявність власних алгоритмів розв'язання елементів професійних завдань. Під алгоритмізацією діяльності ми будемо розуміти сформовану навичку, доведену до автоматизму, при її застосування в екстремальних умовах НС. Такі дії, які в конкретній ситуації, не конструюються «з нуля», а по вибудованій ланцюговій аналогії «запозичуються» з особистого досвіду, адаптуються до конкретної ситуації і є частиною

психологічного ресурсу суб'єкта діяльності. Швидкість побудови такого ланцюга аналогій і оптимальність вибору необхідного алгоритму, в даному випадку, можна розглядати як один із критеріїв рівня сформованості готовності фахівця.

Ускладнення умов професійної діяльності з нормальних до екстремальних, вносить певні корективи в оцінку надійності й готовності до професійної діяльності. Таке ускладнення умов має на увазі наявність впливу екстремальних факторів, що викликають негативний функціональний стан за типом динамічної неузгодженості, помірної вираженості (монотонія, психічне насичення, складні форми непродуктивної психічної напруженості і т. ін.). О. Деркач показав існування залежності між результативністю діяльності та готовністю виконувати завдання в екстремальних умовах професійного середовища, а також те, що «психологічна стійкість не тільки впливає на високі результати діяльності, а саме формується в процесі діяльності [13].

Якісно сформований регуляторний компонент готовності фахівця багато в чому визначає його оптимальну працездатність й високу результативність діяльності. Рівень сформованості такої оцінки якості готовності до діяльності може мати якісний зміст (високий, середній, низький і т. ін.), кількісний зміст (оцінка в балах, або в інших одиницях), а також мати модальність (позитивне чи негативне значення).

Опитування рятувальників ми здійснювали на етапі визначення у них актуального рівня сформованості компонентів готовності за допомогою анкети, розробленої Національним інститутом Медицини надзвичайних ситуацій Центру психологічної підтримки та запобігання кризових станів, яка була удосконалена, доповнена та адаптована до нашого дослідження автором статті.

Процес оцінювання здійснювався у два етапи, на першому етапі рятувальникам пропонувалося, за допомогою розданих бланків опитувальників, проранжувати запропоновані критерії. Отримані рангові результати якостей структурних компонентів психологічної готовності були узагальнені та відображені

Рис. 1. Рівні сформованості компонентів психологічної готовності у рятувальників

За результатами експертного оцінювання, самооцінювання та емпіричного дослідження сформованості компонентів психологічної готовності досліджуваних отримано емпіричні дані, які дали змогу визначити компоненти, критерії та актуальний рівень сформованості психологічної стійкості рятувальників.

Отримані результати щодо рівня сформованості психологічної готовності рятувальників, її структурний та функціональний склад, а також найбільш характерні взаємозв'язки між компонентами створили передумови для розроблення та впровадження в загальну систему підготовки рятувальників "Програми цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки рятувальників із застосуванням методу муляжування", яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2012 р. №1115 "Про затвердження програми підготовки та підвищення кваліфікації осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу.

Дослідження сформованості кожного з компонентів психологічної готовності до професійної діяльності вказує, що найбільших змін зазнають показники мотиваційного та регуляторного компонентів з певними диспропорціями у їх розвитку.

Доведено, що низький рівень сформованості мотиваційного компонента притаманний рятувальникам з невеликим

досвідом служби й характеризує їхнє нейтральне та/або негативне ставлення до професійної діяльності у поєднанні з недостатньо розвиненими мотиваційними тенденціями досягнення успіху.

Низький рівень сформованості регуляторного компонента підтверджує недостатнє вміння рятувальників управляти собою, своїми емоціями у складних ситуаціях, неспроможність протистояти дії стресогенних чинників, про низьку здатність мобілізувати себе на виконання поставлених завдань, практичну відсутність впевненості у своїх силах та успіху.

Рівень психологічної готовності фахівців рятувальних підрозділів до професійного стресу залежить від багатьох чинників. Серед основних з них можна виділити: стаж служби, рівень розвитку професійних умінь та навичок, сформованість пізнавальних процесів та спрямованості на взаємодію.

За допомогою факторного аналізу виявлено три фактори, які найбільше впливають на рівень психологічної готовності рятувальника – вольовий, когнітивний і типологічний.

Результати дослідження вказують, що формування психологічної готовності рятувальників має здійснюватися з урахуванням первинної (базової) готовності фахівця, яка досягається якістю професійно-психологічного відбору на службу в підрозділах ДСНС України та

забезпечуватися в процесі професіогенезу з урахуванням усіх компонентів психологічної готовності.

Спираючись на отримані наукові результати доведено, що психологічна готовність рятувальників носить цілісний, системний характер, а її формування тісно пов'язане з індивідуально-типологічними характеристиками досліджуваних та специфіки їхнього професійного досвіду, які є вагомими детермінантами та регуляторами поведінки.

У цілому, розкриття структурно-змістовних характеристик психологічної готовності та отримані практичні результати підтверджують ефективність запропонованого підходу до психологічного супроводження підготовки рятувальників до діяльності в особливих умовах із застосуванням методу "муляжування".

Висновки: Одним із принципів професійної діяльності рятувальників є постійна готовність до оперативного реагування на надзвичайні ситуації та проведення робіт по їх ліквідації, вона характеризується високим рівнем відповідальності та тривалою дією значної кількості стресогенних та психотравмуючих

чинників. Передумовою успішної діяльності фахівця є його завчасно сформовані компоненти готовності до діяльності в екстремальних умовах праці. Етап надання рятувальником першої домедичної допомоги постраждалим при НС супроводжується піком вираженої психічної напруги, загостренням негативного впливу на психіку фахівця, що відіграє визначальну роль у професійно-психологічній готовності рятувальника до реагування на різноманітні види НС.

Дослідження первинного рівня сформованості компонентів психологічної готовності рятувальників у відповідності до психологічного змісту їх основних професійних завдань, в умовах негативного впливу стрес-чинників професійного середовища на етапі надання домедичної допомоги постраждалим внаслідок НС, в загальній вибірці досліджуваних, дозволило сформулювати модель психологічної готовності рятувальника до діяльності в екстремальних умовах, яка передбачала набір таких компонентів, як: комунікативний, типологічний, вольовий, регуляторний та мотиваційний.

Література

1. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія / Є.М. Потапчук.- Хмельницький : Національна академія ДПСУ, 2004.- 323 с.
2. Кокун О. М. Кількісна та якісна оцінка тривалої психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності / О.М. Кокун // Вісник Національного університету оборони (Питання психології).- 2011.- Випуск 5 (24).- Київ, 2011.- С. 153-158.
3. Корольчук, М. С. Психофізіологія працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах : дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.02 "Психофізіологія" / Корольчук Микола Степанович. – К., 1997. – 406 с.
4. Миронець, С. М. Психологічні особливості професійної діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України / С.М. Миронець // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету (Педагогічні науки. Психологічні науки). – 2002. – Випуск 1. – К. : Правові джерела, 2002. – С. 228 – 229.
5. Тімченко, О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.06 "Юридична психологія" / Тімченко Олександр Володимирович ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 427 с.
6. Колесніченко, О. С. Аналіз сформованості рівнів психологічної готовності працівників МНС України до дій в екстремальній ситуації / О.С. Колесніченко // Збірник наукових праць Національної академії оборони України. – 2010. – Вип. 1 (14). – К. : НАОУ, 2010. – С. 101 – 105.
7. Корольчук, М. С. Психофізіологія діяльності: підручник для студентів вищих навч. закладів / Микола Степанович Корольчук. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
8. Потапчук, Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : наукова монографія / Євген Михайлович Потапчук. – Хмельницький : Видавництво Національної академії ДПСУ ім. Богдана Хмельницького, 2004. – 323 с.
9. Ягупов, В. В. Військова й соціальна психологія : навчальний посібник / Василь Васильович Ягупов. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2000. – 522 с.
10. Назаров, О. О. Особливості психологічної готовності фахівців екстремальних професій до

виконання службових обов'язків / О.О. Назаров, Я.Г. Бондаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – № 7. – С. 388 – 397.

11. Сафін, О. Д. Психологія управлінської діяльності командира : навчальний посібник / О.Д. Сафін. – Хмельницький : Видавництво Академії ПВУ, 1997. – 149 с.

12. Миронець, С. М. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації : монографія / С.М. Миронець, О.В. Тімченко. – К. : ТОВ "Видавництво "Консультант", 2008. – 232 с.

13. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма : монографія / А.А. Деркач, Н.В. Кузнецов. – М.: Луч, 1993. - 168 с.

Nazarenko I. researcher

LEVELS OF FORMATION COMPONENTS PSYCHOLOGICAL READINESS RESCUERS TO ACTIVITIES

One of the principles of professional activity lifeguards are always ready to rapid response to emergencies and carry out work on their elimination. Activity in extreme conditions requires a system of targeted vocational and psychological training, which should be directed to the formation of psychological resistance to occupational stress in extreme working conditions, the formation of psychological readiness and its components. Remain unexplored and almost not studied the preparation of highly qualified specialists and rescue forming components of psychological preparedness activities at the stage of providing assistance to victims urgent when the rescuer acts as paramedics and first assists to visit specialists.

The article investigates the level of formation of components of psychological readiness to rescue tasks at the point when urgent assistance to victims of emergencies.

Keywords: psychological readiness components of psychological readiness model of psychological preparedness, rescue workers.